

УДК 316.647.6(477.83-21)(091)323.281"1972/1973"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/85-2-4>

Богдан ПАСКА,

orcid.org/0000-0002-5452-5254

доцент кафедри історії України і методики викладання історії
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) bohdan.paska@pnu.edu.ua

Лілія БАСІСТА,

orcid.org/0009-0003-0315-5323

студентка I курсу магістратури факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) liliia.basista.20@pnu.edu.ua

Наталія ШЕПІТАК,

orcid.org/0009-0003-9415-5205

студентка 4 курсу факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) nataliia.shepitak.21@pnu.edu.ua

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПОГРОМ ЛЬВІВСЬКОГО ДИСИДЕНТСЬКОГО ОСЕРЕДКУ (1972–1973 РР.)

Метою статті є комплексний аналіз затримань та судових процесів, здійснених органами Комітету державної безпеки (КДБ) проти львівського дисидентського осередку в 1972–1973 рр. Методологічною основою статті виступили принципи об'єктивності, історизму, всебічності, наступності, а також комплекс загальнонаукових та спеціально-історичних методів. У роботі використано методи аналізу та синтезу, проблемно-хронологічний, ретроспективний, метод порівняння й зіставлення інформації з різних джерел. Основу джерельної бази становлять доповідні записки Комітету державної безпеки (КДБ) на адресу вищого партійного керівництва Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) із Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ). Автори приходять до висновку, що хвиля арештів 1972 р, зокрема у Львові, стала одним із найжорсткіших ударів радянської влади по українському національно-визвольному руху другої половини ХХ ст. Органи КДБ здійснили ретельно сплановану операцію, унаслідок якої було репресовано найбільш активних представників дисидентської інтелігенції у Львові – В'ячеслава Чорновола, Ірину та Ігоря Калинців, Івана Геля, Михайла Осадчого, Стефанію Шабатуру. У результаті зрежисованих владою судових розправ протягом липня 1972 – квітня 1973 рр. вони отримали тривалі терміни ув'язнення та заслання, що мало на меті не лише їхнє фізичне ізолювання, а й залякування суспільства. Спроби організації рідними та друзями ув'язнених поодиноких акцій протесту під час судових процесів не дали жодного результату та наштовхнулися на жорстку реакцію з боку КДБ. Попри значний розмах репресій, національний опір не зник. Деякі діячі, яким вдалося уникнути арештів або звільнитися після відбуття терміну, продовжили боротьбу за права людини, виїхавши за кордон, де стали голосом українського спротиву на міжнародному рівні. Завдяки їхній діяльності світ дізнався про політичні переслідування в СРСР. Таким чином, репресії не змогли знищити боротьбу за національну ідентичність і права людини, а навпаки – зміцнили ідею незалежності України, що згодом знайшло своє відображення у відновленні державності у 1991 р.

Ключові слова: український дисидентський рух, радянський режим, генеральний погром, Комітет державної безпеки (КДБ), операція «Блок», репресії.

Bohdan PASKA,

orcid.org/0000-0002-5452-5254

*Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) bohdan.paska@pnu.edu.ua*

Lilia BASISTA,

orcid.org/0009-0003-0315-5323

*First year master's student at the Faculty of History, Political Science and International Relations
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) liliia.basista.20@pnu.edu.ua*

Natalia SHEPITAK,

orcid.org/0009-0003-9415-5205

*4th year student of the Faculty of History, Political Science and International Relations
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) nataliia.shepitak.21@pnu.edu.ua*

GENERAL POGROM OF THE LVIV DISSIDENT CELL (1972–1973)

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the detentions and trials carried out by the bodies of the Committee for State Security (KGB) against the Lviv dissident cell in 1972–1973. The methodological basis of the article was the principles of objectivity, historicism, comprehensiveness, continuity, as well as a complex of general scientific and special historical methods. The work used methods of analysis and synthesis, problem-chronological, retrospective, and the method of comparison and comparison of information from various sources. The basis of the source database is the report notes of the State Security Committee (KGB) addressed to the top party leadership of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (Ukrainian SSR) from the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine (SSA SSU). The authors conclude that the wave of arrests in 1972, particularly in Lviv, was one of the most brutal blows inflicted by the Soviet authorities on the Ukrainian national liberation movement of the second half of the 20th century. The KGB carried out a carefully planned operation, because of which the most active representatives of the dissident intelligentsia in Lviv were repressed – Vyacheslav Chornovil, Iryna and Ihor Kalynets, Ivan Hel, Mykhailo Osadchy, Stefania Shabatura. Because of the government-directed judicial massacres between July 1972 and April 1973, they received long terms of imprisonment and exile, which aimed not only at their physical isolation but also at intimidating society. Attempts by relatives and friends of prisoners to organize isolated protests during the trials yielded no results and were met with a harsh reaction from the KGB. Despite the significant scale of repression, national resistance did not disappear. Some activists who managed to avoid arrest or were released after serving their sentences continued the fight for human rights by going abroad, where they became the voice of Ukrainian resistance at the international level. Thanks to their activities, the world learned about political persecution in the USSR. Thus, the repressions could not destroy the struggle for national identity and human rights, but on the contrary, they strengthened the idea of Ukrainian independence, which was later reflected in the restoration of statehood in 1991.

Key words: *Ukrainian dissident movement, Soviet regime, general pogrom, Committee for State Security (KGB), operation “Bloc”, repressions.*

Постановка проблеми. Масові арешти української інтелігенції 1972–1973 рр., що охопили насамперед Київ, Львів та інші осередки національного руху, стали безпрецедентною за своїм масштабом хвилею репресій проти дисидентів. Хронологія цих подій демонструє системну й ретельно сплановану акцію радянських спецслужб, спрямовану на ліквідацію опозиційних мереж, що активно діяли в той час. Особливу роль у цих репресіях відіграла спецоперація «Блок», організована Комітетом державної безпеки (КДБ) для нейтралізації українського національного руху. Вона передбачала арешти, допити та тривалі терміни ув'язнення його активних учасників. У результаті в ув'язненні опинилися ключові лідери львівського

дисидентського осередку – В'ячеслав Чорновіл, Іван Гель, Ірина та Ігор Калинці, Стефанія Шабатура, Михайло Осадчий.

Аналіз основних досліджень. Джерельну основу статті складають матеріали з Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), збірника документів і матеріалів «Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990)» (Політичні протести, 2013). До історіографії проблеми відносимо праці сучасних українських дослідників – Романа Ключка «Невидима битва. Як дисиденти боролися за незалежність України» (Ключко, 2023), Любові Крупник «Львівська художниця Стефанія Шабатура – учасниця українського дисидентського руху 60–80-х років XX ст.»

(Крупник, 2008), Богдана Паски «Січневий погром українського дисидентського руху 1972 р.: до питання про хронологію і масштаби» (Паска, 2022), Ростислава Сегеди та Діани Карпішиної «Репресії проти авторів «Українського вісника» 1972–1973 рр.» (Сегеда, Карпішина, 2020) та ін.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз затримань та судових процесів, здійснених органами КДБ проти львівського дисидентського осередку в 1972–1973 рр.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з першої половини 1960-х рр. в Україні відбувається значна активізація молодіжного середовища шістдесятників, значна частина якого вирішила не обмежуватися суто мистецькою діяльністю, а розпочала пряму критику окремих аспектів національної політики радянського режиму. Одним із осередків дисидентства в УРСР стало м. Львів, де був організований клуб творчої молоді «Пролісок». Львів'яни радикалізували рух, а це, у свою чергу, відобразилося в ідейно-патріотичному спрямуванні їхньої творчості, сприяло налагодженню механізмів виготовлення і поширення самвидаву. Особливо активними були Іван Гель, Стефанія Шабатура, брати Михайло і Богдан Горині, Мирослава Зваричевська, В'ячеслав Чорновіл, подружжя Ірини та Ігоря Калинців, Михайло Осадчий та ін. Львівська активна молодь об'єдналася навколо ідеї національного відродження, використовуючи вивчення української історії як один з інструментів боротьби. Проте довести свої задуми до логічного кінця їм не вдалося. Проведені органами КДБ арешти в серпні – вересні 1965 р. призвели до остаточного закриття клубу «Пролісок» (Секо, 2015: 4–5).

У наступні роки постала проблема оформлення періодичних, позацензурних журналів, у яких публікувалися б не тільки літературні твори, публіцистичні праці дисидентів, але й інформація про репресії та стан політичних в'язнів у СРСР. Так, у січні 1970 р. у Львові за редакцією В. Чорновола вийшов перший номер самвидавного журналу «Український вісник» (Сегеда, Карпішина, 2020: 366). Рівно через два роки – у січні 1972 р. – органи КДБ використовують зустрічі українських дисидентів із кур'єром діаспорних політичних організацій, бельгійським студентом Ярославом Добошем як привід до активізації репресій проти поширювачів самвидаву в Україні. Після зустрічей у Києві з місцевими дисидентами Іваном Світличним, Зеновією Франко та Леонідом Селезенком студент поїхав до Львова, де познайомився із діячкою руху спротиву Стефанією Гулик. Зрештою, кур'єр потрапив у поле зору КДБ і 4 січня 1972 р.

під час спроби залишити територію СРСР у вагоні потяга «Москва – Прага» на станції Чоп був затриманий слідчими (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1032. Арк. 112–113). У особистих речах Я. Добоша представники каральних органів виявили самвидав, який він намагався вивезти за кордон, проте ніякої інформації про ймовірне стеження за військовими об'єктами не буде знайдено (Клочко, 2023: 93). У спеціальному повідомленні Голови КДБ при Раді Міністрів (РМ) Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) Віталія Федорчука Першому секретарю Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії України (КПУ) Петру Шелесту знаходимо детальну зібрану спецслужбою інформацію про перебування громадянина Бельгії Ярослава Добоша в Києві та Львові, його затримання та допити працівниками каральних органів (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1032. Арк. 55).

Виявлених матеріалів було недостатньо, щоб звинуватити Я. Добоша в шпигунстві. Зокрема, під час особистого обшуку в нього було вилучено книги Івана Дзюби «Звичайна людина чи міщанин?», Богдана-Ігоря Антонича «Пісня про незнищенність матерії». Крім того, виявлено фотографії засудженого дисидента Валентина Мороза та об'єкта справи «Блок» поета Василя Стуса, а також записник із адресами дисидентів (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1032. Арк. 113–114). Утім, слідчі КДБ розпочали тиск на хлопця, а він, у свою чергу, переконував їх у тому, що все отримав від невідомої людини, яка просила передати матеріали до Бельгії (Клочко, 2023: 93–94).

У спеціальному повідомленні В. Федорчука на адресу П. Шелеста щодо діяльності Ярослава Добоша та про особливості проведення операції «Блок» зазначається, що студент приїхав до УРСР, отримавши завдання від голови діаспорної організації Спільки української молоді (СУМ) Омеляна Ковалю. Студенту потрібно було зібрати інформацію про арешти творчої інтелігенції в Україні (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1032. Арк. 114–115). Під час допитів Ярослава залякували, звинувачували у шпигунстві (ст. 57 Кримінального кодексу (КК) УРСР, що передбачала ув'язнення від 7 до 15 років або розстріл). У підсумку студент таки поступився і під диктовку майора Малихіна написав лист до Верховної Ради СРСР із проханням про звільнення, а в червні 1972 р. на пресконференції у Києві перед журналістами заявив, що «не буде більше займатися антисовєтською діяльністю» (Клочко, 2023: 94–95). У газеті «Свобода», датованій 6 липня 1972 р., знаходимо інформацію про візит Я. Добоша в Україну, намагання встановити зв'язок із представниками інтелектуальної

опозиції тоталітарного режиму. У повідомленні зверталася увага на слабкодухості й корисливості молодого чоловіка, який своїм зізнанням обтяжив становище тих осіб, із якими спілкувався в Києві та Львові (Антонюк, 2022).

У такий спосіб у січні 1972 р. кадебісти розпочали слідчі дії за справою «Блок» проти В. Чорновола у м. Львові як безпосереднього учасника розповсюдження й передачі за кордон журналу «Український вісник». У спеціальному повідомленні Першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту наголошувалося на необхідності проведення обшуків і допитів В. Чорновола, Ірини Калинець, С. Шабатури, І. Геля, як осіб, які проводили «ворожу антирадянську діяльність» (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1032. Арк. 55). Протягом 12–14 січня у м. Києві затримали Івана Світличного, Василя Стуса, Миколу Плахотнюка, Леоніда Плюща, Івана Коваленка, Олеса Сергієнка, Данила Шумука, Євгена Сверстюка та ін. Львів теж не обійшовся без погрому органами КДБ: до в'язниці потрапили Ірина Калинець, Стефанія Шабатура, В'ячеслав Чорновіл, Іван Гель, Михайло Осадчий. Потрібно наголосити на тому, що абсолютна більшість заарештованих ніколи не бачилися з Ярославом Добошем (Сегеда, Карпішина, 2020: 367–368).

Однією із жертв репресивної хвилі стала художниця С. Шабатура. 12 січня 1972 р. з ордером на обшук кадебісти прийшли до її квартири. Причиною став повторний арешт В. Чорновола за створення й поширення самвидаву, причетність до видання журналу «Український вісник». Перед слідчими, які займалися справою № 196 щодо розслідування обставин появи цього часопису, було поставлено завдання провести комплексні оперативно-розшукові заходи з метою встановлення й подальшого арешту причетних до його виготовлення осіб (Крупник, 2008: 476–477). Під час утримання в ізоляторі С. Шабатура спромоглася дізнатися певну інформацію про організовану радянськими спецслужбами справу, таємно переговоривши із Я. Добошем (використавши горнятку, яке притулила до стіни сусідньої камери, де перебував затриманий кур'єр).

Усього протягом січня 1972 р. у Львові та Львівській області в об'єктів справи «Блок» та їх контактів було вилучено 274 екземпляри самвидавних матеріалів, серед яких 32 рукописи та 183 машинописи; 7 найменувань документів було виявлено вперше. Також у руках кадебістів опинилися 30 книг зарубіжного видання «антирадянського спрямування», 7 фотоплівки із копіями самвидавних документів, 12 бобін із магнітофонними записами, 2 друкарські машинки та 3 фото-

апарати. Якщо врахувати, що всього станом на початок лютого 1972 р. за справою «Блок» було вилучено більше 1 тис. заборонених матеріалів, то на Львівщину припадає близько 30% від їх загальної кількості (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1034. Арк. 150–151).

Слідчим КДБ досить швидко, уже в перші дні слідства вдалося отримати зізнання літературознавиці Зеновії Франко, яка змушена була розповісти про свою причетність до поширення «Українського вісника» в Києві. Дисидентка також проінформувала органи КДБ про конкретні факти діяльності В. Чорновола, І. Світличного та інших об'єктів операції «Блок». Здобуті матеріали згодом були використані слідчими для компрометації З. Франко у дисидентському середовищі (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1032. Арк. 55). Потрібно розуміти, що З. Франко боялася не так за себе, як за своїх рідних. Працівники КДБ шантажували її дітьми, погрожували позбавити сім'ю житла (Клочко, 2023: 101). У Львові працівникам КДБ вдалося добитися викривальних показів на інших учасників дисидентського руху від поета Григорія Чубая (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1051. Арк. 130).

До літа 1972 р. було завершено слідство у справах С. Шабатури, Ірини Калинець, І. Геля та М. Осадчого. В обласному суді м. Львова 12–13 липня 1972 р. першою розглядали справу Стефанії Шабатури. Художницю звинуватили в організації й проведенні вертепів, підписуванні заяв на захист політичних в'язнів, зокрема історика Валентина Мороза, читанні та поширенні «антирадянських» творів. В ініціалі «Ш», яким Стефанія позначала гобелени, слідчі побачили український тризуб. Художниця не заперечувала, що брала участь у дисидентському русі, проте відмовилася визнати свої дії «антирадянськими» та спрямованими на підлив влади. Зрештою, мисткиню засудили за ст. 62 ч. 1 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») до 5 р. позбавлення волі в колонії суворого режиму та 3 р. заслання (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1049. Арк. 296–297).

Протягом 31 липня – 2 серпня 1972 р. у закритому засіданні Львівського обласного суду розглядалася кримінальна справа Ірини Калинець, яку теж звинувачували у здійсненні «антирадянської агітації». Під час процесу поетеса намагалася заявити про відвід своєму адвокату, мотивуючи це тим, що «судять не її, а поезію». Відмовилися давати покази проти заарештованої її чоловік Ігор Калинець, а також дисиденти Богдан Горинь та Галина Савронь, заявивши, що закритий судовий процес вони вважають недійсним. Тим не менше, проти Ірини Калинець дали покази окремі інші

свідки, а присутні на суді залежні від влади літературні експерти заявили, що її поетичні твори «носять антирадянський, націоналістичний і наклепницький характер». У підсумку поетесу було засуджено до 6 р. позбавлення волі у колоніях суворого режиму та 3 р. заслання. Суд виніс також приватну ухвалу щодо притягнення до кримінальної відповідальності за відмову від дачі показів Ігоря Калинця, Б. Гориня та Г. Савронь, у яких було взято підписку про невиїзд (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1051. Арк. 129–130).

У період судової розправи над Іриною Калинець біля приміщення суду постійно знаходилися її близькі знайомі Михайло та Ольга Горині, Любомира Попадюк, Стефанія Гулик, Людмила Шереметьєва, Ярослав Лемик, Марія Ковальська, Марія Гель, Богдан Сорока, Ксенія Денисовець, Михайло Мануляк, Роман Хоркавий та ін. Останнього за «порушення громадського порядку» та образи народних дружинників було затримано і притягнуто до адміністративної відповідальності терміном на 15 діб (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1051. Арк. 130–131).

Уже через кілька тижнів – 11 серпня – було заарештовано Ігоря Калинця, на квартирі в якого працівники КДБ вилучили декілька його власних збірок віршів, а також чернетку телеграми до Івано-Франківського обласного суду від 1970 р. на захист дисидента В. Мороза. Одночасно було проведено обшуки на квартирах близьких знайомих поета – львівських художників Богдана Сороки та Романа Петрука (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1051. Арк. 295–296). У листопаді 1972 р. Ігор Калинець за рішенням суду, як і дружина, отримав 6 р. позбавлення волі і 3 р. заслання.

Слідство у справі І. Геля було завершено 20 липня 1972 р. У висунутому звинуваченні він не визнав себе винним, заявивши, що вилучені під час обшуку матеріали виготовляв, зберігав і поширював без антирадянської мети (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1051. Арк. 83). Суд відбувся у відкритому засіданні 4–7 серпня. Сам дисидент вів себе досить сміливо, відкрито говорив про здійснювану радянським режимом русифікацію українського народу, вимагав викликати на суд додаткових свідків. Зважаючи на те, що І. Геля судили за політичними статтями вже вдруге, він отримав найбільш суворий вирок з-поміж усіх заарештованих в 1972 р. львівських дисидентів – 10 р. позбавлення волі в колоніях особливого режиму та 5 р. заслання, а також був визнаний «особливо небезпечним рецидивістом» (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1051. Арк. 200). У останньому слові дисидент різко виступив проти антиукраїнської влади:

«...судити мене у вас немає права ні юридичного, ні морального, ні історичного. Найвищим законом і судом для мене є Бог, Україна, моя незламна і незаплямowana честь. Я – син України, і в своєму серці пронесу як найсвятішу ношу долю мого народу, його біль, тривоги і муки. Я жалію лише за одним, що мало, дуже мало зробив, щоб глибше і ширше порушити ці ідеї, винести їх у широкий світ України, і голосом усього народу втілити їх у життя. І все ж, я твердо вірю, що марно сьогодні тут, що ні тюремні ґрати, ні концтабори, навіть смерть не спроможні убити цих ідей. Вони вічні, як вічний і нездоланий мій народ» (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1051. Арк. 362). Незважаючи на відкритий характер засідання, судову залу було спеціально наповнено представниками радянської громадськості, які підтримували правлячий режим; вони цілком передбачувано зустріли оголошений вирок аплодисментами. Натомість С. Гулик, яка знаходилася біля приміщення суду, «за образи дружинників і працівника міліції» було притягнуто до адміністративної відповідальності терміном на 10 діб (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1051. Арк. 200–201).

Журналіст М. Осадчий під час слідства змушений був визнати авторство самвидавних документів «Більмо», «Полин над головою», збірок віршів «Повітряні ями», «Одкровення» та ін., проте заявив, що не вважає ці матеріали антирадянськими. 4–5 вересня 1972 р. у Львові відбувся закритий судовий процес над М. Осадчим. За викривальну повість «Більмо», у якій він описав своє ув'язнення у 1965–1967 рр., дисидента визнали особливо небезпечним рецидивістом, засудили на 7 р. таборів особливого режиму та 3 р. заслання (Сегеда, Карпішина, 2020: 368). Під час розправи над журналістом біля приміщення суду знаходилися його родичі, а також Ольга Горинь та Марія Гель, які прийшли підтримати заарештованого (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1053. Арк. 211–212).

Найдовше – до весни 1973 р. – тривало досудове слідство у справі засновника і головного редактора самвидавного часопису «Український вісник» В. Чорновола. Працівники каральних органів неодноразово шантажували його можливим ув'язненням сестри Валентини Чорновіл та дружини Атени Пашко. Судовий процес над фактичним лідером львівського дисидентського осередку відбувся протягом 9–12 квітня 1973 р. у закритому режимі. Журналіст відмовився від призначеного владою адвоката і захищав себе сам; заявив клопотання зробити судовий процес відкритим та провести повторну лексико-стилістичну експертизу вилучених у нього самвидав-

них документів. Під час допиту він визнав, що є автором памфлету «Як і що обстоює Богдан Стенчук?», проєкту документа про створення Громадського комітету захисту Ніни Строкатої, а також заяви до Верховного Суду УРСР на підтримку В. Мороза, проте не визнав їх «наклепницькими». Більшість свідків, серед яких З. Франко, Г. Чубай, І. Дзюба підтвердили дані на попередньому слідстві покази, які підтверджували «антирадянський характер» діяльності В. Чорновола; водночас свідки Віктор Боднарчук та Галина Савронь намагалися захистити підсудного (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1022. Арк. 77–80). Сам журналіст просив трактувати його дії не за ст. 62 («антирадянська агітація і пропаганда»), а за ст. 187–І («поширення завідомо неправдивих вигадок, які паплюжать радянський державний і суспільний устрій») і визначити умовний термін покарання (ГДА СБУ. Ф. 16. Спр. 1022. Арк. 140).

Як твердить фаховий дослідник біографії В. Чорновола В. Деревінський, під час суду журналісту вдалося досить фахово спростувати висновки експертів, добитися від них ствердження, що він не міг бути автором журналу «Український вісник». У результаті вдалося дещо пом'якшити висунуті обвинувачення і підсумковий вирок. Прокурор вимагав для В. Чорновола максимальний термін покарання – 7 р. позбавлення волі і 5 р. заслання – проте суд виніс дещо м'якший вирок – 6 р. колоній суворого режиму та 3 р. заслання (Деревінський, 2016: 168–169).

Ув'язнення та заслання не лише підірвали здоров'я дисидентів, але й зробили неможливим їхнє повернення до нормального життя після звільнення. Вони не могли офіційно працювати, були під постійним наглядом органів КДБ, а їхні родини зазнавали репресій. Стефанія Шабатура – українська мисткиня-килимарка згадувала: «На заслання везли через увесь Сибір до Новосибірська, щоб потрясти по «совецкій Європі». Я була хвора на грип, мені було тяжко, але й цікаво, я так само тримала голодування там. Потім сказали, що помилково мене завезли, доставили назад до Курганської області, там є Курган, а потім Макушино, а ще потім – у тюрму» (Психлікарні, табори, 2024).

Михайло Осадчий ув'язнення відбував у мордовських колоніях, де активно протестував, писав листи до міжнародних організацій і навіть звертався до президента США Джиммі Картера з проханням про громадянство. У 1979 р. був висланий до Комі АРСР, де зазнав нових переслідувань. Лише втручання російського дисидента Андрія Сахарова врятувало його від чергового ув'язнення (Сапеляк, 2005). Повернувшись до Львова,

М. Осадчий зіштовхнувся з труднощами у працевлаштуванні, але продовжив боротьбу. У 1987 р. він став співзасновником Української асоціації незалежної творчої інтелігенції, а в 1988 р. очолив самвидавний журнал «Кафедра» (Сапеляк, 2005).

Іван Гель відбував покарання у колоніях особливого режиму в Мордовії (селище Сосновка) та Пермській області (селище Кучино), заслання – у Комі АРСР. Перебуваючи в ув'язненні, дисидент активно брав участь у протестних акціях, оголошував голодування, загалом відмовляючись від їжі на понад 300 діб. Написав працю «Грані культури», у якій проаналізував стан української культури в фарватері радянського режиму. Дисидент дослідив витoki, способи та методи творення радянської людини, охарактеризував рух опору в СРСР та провів його типологізацію (Стасюк, 2013: 184). Після звільнення у 1987 р. повернувся до України, де став одним із провідних діячів у відновленні Української греко-католицької церкви, редагував журнал «Християнський голос», організовував масові релігійні й політичні акції в Галичині та брав участь у боротьбі за незалежність України (Захаров, Гель, 2012).

Паралельно з арештами у Львові, радянська влада здійснила масові затримання відомих представників інтелігенції і в Києві. Серед репресованих були літературні критики Іван Світличний, Євген Сверстюк, математик і публіцист Леонід Плющ, колишній політв'язень сталінських таборів Данило Шумук, лікар Микола Плахотнюк, інженер-економіст Зіновій Антонюк, митець-реставратор Олесь Сергієнко, поет-шістдесятник Іван Коваленко та ін. Ці арешти стали частиною широкомасштабної операції КДБ, спрямованої на знищення українського дисидентського руху (Котубей-Геруцька, 2023). Зв'язок із Заходом відіграв у діяльності дисидентів важливу роль, адже насамперед вони боролися з радянським режимом в інформаційному просторі. Так, 4 березня 1972 р. в залі Української православної церкви у Вашингтоні відбувся літературний вечір, присвячений творчості заарештованих в Україні й переслідуваних письменників і митців. Осип Зінкевич написав сценарій заходу і відібрав твори для читання, а саме уривки та цитати з творів і заяв В. Мороза, І. Калинця, В. Чорновола тощо (Клочко, 2023: 250–258).

Попри тривалі тюремні терміни, після звільнення багатьом дисидентам довелося шукати можливості виїхати за кордон. Еміграція дозволила українцям не лише врятуватися, а й донести правду про здійсненні щодо інтелігенції репресії на міжнародному рівні. Вони відмовлялися від радянського

громадянства, заявляючи про свою приналежність до українського національно-визвольного руху, вимагали офіційного визнання статусу політичних в'язнів і рішуче засуджували тих, хто погодився на співпрацю з режимом. Арешти та судові розправи 1972–1973 рр. не змогли повністю придушити дисидентський рух в Україні, а лише сприяли його радикалізації (Шурхало, 2022).

Висновки. Хвиля арештів 1972 р., зокрема у Львові, стала одним із найжорсткіших ударів радянської влади по українському національно-визвольному руху другої половини ХХ ст. Органи КДБ здійснили ретельно сплановану операцію, унаслідок якої було репресовано найбільш активних представників дисидентської інтелігенції у Львові – В. Чорновола, Ірину та Ігоря Калинців, І. Геля, М. Осадчого, С. Шабатуру. У результаті зрежисованих владою судових розправ протягом липня 1972 – квітня 1973 рр. вони отримали три-

валі терміни ув'язнення та заслання, що мало на меті не лише їхнє фізичне ізолювання, а й залякування суспільства. Спроби організації рідними та друзями ув'язнених поодиноких акцій протесту під час судових процесів не дали жодного результату та наштовхнулися на жорстку реакцію з боку КДБ. Попри значний розмах репресій, національний опір не зник. Деякі діячі, яким вдалося уникнути арештів або звільнитися після відбуття терміну, продовжили боротьбу за права людини, виїхавши за кордон, де стали голосом українського спротиву на міжнародному рівні. Завдяки їхній діяльності світ дізнався про політичні переслідування в СРСР. Таким чином, репресії не змогли знищити боротьбу за національну ідентичність і права людини, а навпаки – зміцнили ідею незалежності України, що згодом знайшло своє відображення у відновленні державності у 1991 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Я. Провал Ярослава Добоса або «бий своїх, щоб чужі боялися». *Історична правда*. 2022. URL: <https://surl.li/abrstv> (дата звернення: 9.03.2025).
2. ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
3. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. Харків: Віват, 2016. 496 с.
4. Захаров Б., Гель І. Гель Іван Андрійович. *Дисидентський рух в Україні*. 2012. URL: <https://surl.li/kkmofg> (дата звернення: 9.03.2025).
5. Клочко Р. Невидима битва. Як дисиденти боролися за незалежність України. Київ: Віхола, 2023. 288 с.
6. Котубей-Геруцька О. Операція «Блок»: Як КДБ полював на дисидентів і арештовував за коляду. *Суспільне культура*. 2023. URL: <https://surl.li/mzbavi> (дата звернення: 9.03.2025).
7. Крупник Л. Львівська художниця Стефанія Шабатура – учасниця українського дисидентського руху 60–80-х років ХХ ст. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 16. Київ, 2008. С. 474–483.
8. Паска Б. Січневий погром українського дисидентського руху 1972 р.: до питання про хронологію і масштаби. *Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 52. Т. 3. С. 14–20.
9. Політичні протести й інакомудство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко. Київ: Смолоскип, 2013. 736 с.
10. Психлікарні, табори та колонії суворого режиму. Як радянська влада придушувала спротив? *Новини здорової людини*. 2024. URL: <https://surl.li/ssccsq> (дата звернення: 9.03.2025).
11. Сапеляк С. Осадчий Михайло Григорович. *Дисидентський рух в Україні*. 2005. URL: <https://surl.li/evvroi> (дата звернення: 9.03.2025).
12. Сегеда Р. Карпішина Д. Репресії проти авторів «Українського вісника» 1972–1973 рр. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», 11–12 червня 2020 року*. Львів, 2020. С. 366–369. URL: <https://surl.li/xjdmxj> (дата звернення: 9.03.2025).
13. Секо Я. Львівське середовище шістдесятників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2015. Вип. 1. Ч. 1. URL: <https://surl.li/cc/djryrg> (дата звернення: 9.03.2025).
14. Стасюк І. Погром українського самвидаву початку 1970-х рр.: передумови та наслідки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. 2013. № 752. С. 179–185.
15. Шурхало Д. Операція КДБ «Блок»: в Україні арештували близько 90 дисидентів. *Радіо свобода*. 2022. URL: <https://surl.li/ypkvld> (дата звернення: 9.03.2025).

REFERENCES

1. Antoniuk, Ya. (2022). Proval Yaroslava Dobosha abo «byi svoikh, shchob chuzhi boialysia» [The failure of Yaroslav Dobosh or “beat your own people so that strangers are afraid”]. *Istorychna pravda*. URL: <https://surl.li/abrstv> (accessed: 9.03.2025) [in Ukrainian].
2. Derevynskiy, V. (2016). *Viacheslav Chornovil: dukh, shcho tilo rve do boiu* [Vyacheslav Chornovil: the spirit that tears the body into battle]. Kharkiv: Vivat. 496. [in Ukrainian].

3. HDA SBU – Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine.
4. Klochko, R. (2023). *Nevydyma bytva. Yak dysydynty borolysia za nezalezhnist Ukrainy [Invisible Battle: How Dissidents Fought for Ukraine's Independence]*. Kyiv: Vikhola. 288. [in Ukrainian].
5. Kotubei-Herutska, O. (2023). Operatsiia «Blok»: Yak KDB poliuvav na dysydyntiv i areshtovuvav za koliadu [Operation “Block”: How the KGB hunted down dissidents and arrested them for singing carols]. *Suspilne kultura*. URL: <https://surl.li/mzbavi> (accessed: 9.03.2025) [in Ukrainian].
6. Krupnyk, L. (2008). Lvivska khudozhnytsia Stefaniia Shabatura – uchashnytsia ukrainskoho dysyidentskoho rukhu 60–80–kh rokiv XX st. [Lviv artist Stefania Shabatura was a participant in the Ukrainian dissident movement of the 1960s – 1980s]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*. T. 16. Kyiv. 474–483. [in Ukrainian].
7. Paska, B. (2022). Sichnevyi pohrom ukrainskoho dysyidentskoho rukhu 1972 r.: do pytannia pro khronolohiiu i masshtaby [The January Pogrom of the Ukrainian Dissident Movement in 1972: On the Question of Chronology and Scale]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: Mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 52–3. 14–20. [in Ukrainian].
8. *Politychni protesty y inakodumstvo v Ukraini (1960–1990): Dokumenty i materialy [Political Protests and Dissent in Ukraine (1960–1990): Documents and Materials]*. (2013) / Comp. V. M. Danylenko. Kyiv: Smoloskyp. 736. [in Ukrainian].
9. Psykhlkarni, tabory ta kolonii suvoroho rezhymu. Yakadianska vlada pryduhuvala sprotyv? [Mental hospitals, camps, and strict regime colonies. How did the Soviet government suppress resistance?]. (2024). *Novyny zdorovoi liudyny*. URL: <https://surl.li/sssecsq> (accessed: 9.03.2025) [in Ukrainian].
10. Sapeliak, S. (2005). Osadchy Mykhailo Hryhorovych [Osadchy Mykhailo Hryhorovych]. *Dysyidentskyi rukh v Ukraini*. URL: <https://surl.li/evvroi> (accessed: 9.03.2025) [in Ukrainian].
11. Sehed, R. & Karpishyna, D. (2020). Represii proty avtoriv «Ukrainskoho visnyka» 1972–1973 rr. [Repressions against the authors of the Ukrainian Herald in 1972–1973]. *Zbirnyk naukovykh prats za materialamy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu «Totalitaryzm yak systema znyshchennia natsionalnoi pamiaty», 11–12 chervnia 2020 roku*. Lviv. 366–369. URL: <https://surl.li/xjdmxj> (accessed: 9.03.2025) [in Ukrainian].
12. Seko, Ya. (2015). Lvivske seredovyshe shistdesiatnykiv [Lviv Sixties community]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriia*. 1–1. URL: <https://surl.li/cc/djryrg> (accessed: 9.03.2025) [in Ukrainian].
13. Shurkhalo, D. (2022). Operatsiia KDB «Blok»: v Ukraini areshtuvaly blyzko 90 dysydyntiv [KGB Operation “Block”: About 90 dissidents arrested in Ukraine]. *Radio svoboda*. URL: <https://surl.li/ypkvld> (accessed: 9.03.2025) [in Ukrainian].
14. Stasiuk, I. (2013). Pohrom ukrainskoho samvydavuvu pochatku 1970–kh rr.: peredumovy ta naslidky [The pogrom of Ukrainian samizdat in the early 1970s: prerequisites and consequences]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Derzhava ta armii*. 752. 179–185. [in Ukrainian].
15. Zakharov, B. & Hel, I. (2012). Hel Ivan Andriiovych [Hel Ivan Andriiovych]. *Dysyidentskyi rukh v Ukraini*. URL: <https://surl.li/kkmofg> (accessed: 9.03.2025) [in Ukrainian].